
Anka
MIŠETIĆ

SOCIOKULTURNA
OBILJEŽJA ROMSKOGA
STANOVNIŠTVA

Romska kultura predmetom je brojnih istraživanja, osobito danas kad kulturna različitost postaje prvorazredno pitanje, a odnosi većine i manjine promatraju se kao jedan od kriterija društvene relevantnosti. Kolektivni identitet i kultura Roma prenose se i čuvaju kroz generacije, ali su i dinamična socijalna konstrukcija koja se oblikuje i u socijalnom kontaktu s drugim kulturama i skupinama. Unatoč varijacijama koje se pojavljuju kao specifičnosti brojnih romskih potkultura, lako je uočiti i nekoliko stabilnih označitelja, među kojima prednjače nomadski život i stvaranje tzv. *imaginarne zajednice*, bez obzira na mjesto, a često i unatoč mjestu, na kojem se trenutno nalaze (Theodosiou, 2003.). Trebaju li Romi neko posebno mjesto (teritorij, naselje) da bi do kraja zao kružili priču o svom socijalnom identitetu? Razvijaju li osjećaj "privrženosti mjestu", poznat i kao osjećaj zavičajnosti i pripadnosti nekom kraju? Ili je ravnodušnost spram prostornog, fizičkog okvira zajednice trajna odrednica njihove kulture? Tema romskoga načina života, kao i njihova sociokulturnoga profila, svakako nadilazi okvire nekoliko indikatora dobivenih empirijskim istraživanjem romske populacije u Hrvatskoj. Ipak, dragocjeni empirijski podatci o životu u romskim naseljima u Hrvatskoj, prikupljeni metodom anketnog upitnika, omogućuju nam, dijelom, uvid i u ove aspekte središnjega istraživačkog problema – stanja i perspektiva, poglavito unapređenja razvoja lokacija naseljenih Romima.

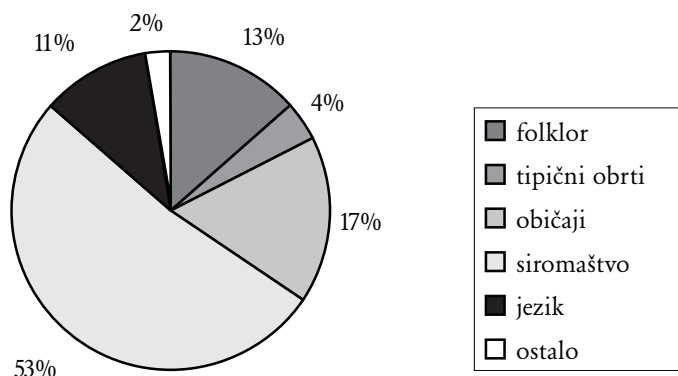
Prema zadanom cilju kretat ćemo se kroz analizu nekoliko sastavnica sociokulturnog aspekta života: obilježja romskoga identiteta, ocjena društvenoga položaja Roma, vrijednosni profil ispitanika, neke socijalne karakteristike načina života i svakodnevice u romskim naseljima te subjektivna procjena elemenata kvalitete života.

Sastavnice romskog identiteta

U empirijskom istraživanju koje smo proveli na romskom stanovništvu u Hrvatskoj od ispitanika se tražilo da između pet navedenih obilježja izdvoje jedno koje, po njihovu mišljenju, najbolje opisuje Rome kao posebnu etničku i društvenu skupinu, obilježje koje bi se našlo u središtu romskog identiteta. Neka novija istraživanja romske populacije u Srednjoj i Istočnoj Europi, poglavito u Mađarskoj, pokazala su sklonost Roma da identitet oblikuju definirajući se kroz razlike spram drugih, pri čemu su najčešći elementi identiteta (ili razlike) “boja kože, podrijetlo, jezik, životni stil/kultura” (Szekelyi, Csepeli, Orkeny, 2003.) Obilježja koja smo u ovom istraživanju ponudili ispitanicima na procjenu izdvojena su na temelju tradicionalne romske kulture (folklor, tipični obrti, običaji, jezik) te dominantnoga socioekonomskog obilježja, siromaštva, koje ih utvrđuje u položaju ekonomski marginalizirane skupine, pa čak i skupine koja je “isključena iz sustava socijalne stratifikacije” (Šućur, 2000.). Osim navedenih, ostavljena im je i mogućnost da upišu neko drugo obilježje koje je, po njihovu mišljenju, u najvećoj mjeri tipično za Rome.

Na slici 1 vidi se razdioba odgovora na ovo pitanje koja u prvom redu upućuje na činjenicu da su, u našem istraživanju, navedeni elementi romske sociokulturne tradicije (folklor, običaji, jezik, obrti...) zasjenjeni siromaštvom. Drugim riječima, Romi kao društvena skupina sebe dominantno doživljaju kroz činjenicu siromaštva, pa se može reći da je socioekonomski aspekt identiteta potisnuo njegove tradicionalne sociokulturne sastavnice.

Slika 1.
Što, po mišljenju ispitanika,
najbolje opisuje Rome (%)

Iza većinske skupine ispitanika koja se sklona ponajprije opisati “siromaštvom” slijedi druga, nešto manja, za koju su na prvom mjestu romskih specifikuma “običaji i folklor”, i to u ukupnom udjelu od 30,5%. Dakle, nešto

manje od 1/3 ispitanika povezuje romski identitet u prvom redu sa sociokulturnom tradicijom. Drugim riječima: kod ove skupine Roma identitet je određen ponajprije tradicijskim naslijeđem, što im kao zajednici jamči kontinuitet s prošlošću, a na simboličan način (što je karakteristika običaja i folklor) omogućuje da se integriraju kao zajednica, obnove solidarnost unutar zajednice i, na koncu, revitaliziraju svoj identitet.

Posebnost jezika kao središnju točku identitetskog određenja vidi nešto više od 1/10 ispitanika. Zanimljivo je da 82,2% ispitanika govori jedan od romskih dijalekata te da je oko polovice broja ispitanika izjavilo kako se u njihovoj kući govori isključivo romskim (27,9%) ili se svakodnevna obiteljska komunikacija odvija i na romskom i na hrvatskom jeziku (19,5%). Unatoč manjinskom položaju u sklopu hrvatskoga društva, zbog kojeg su u javnom/društvenom području upućeni na uporabu hrvatskog jezika, očito je i da se u svakodnevnim/životnim okvirima prvo, simbolično oblikovanje zajednice uspješno ostvaruje u sferi jezika. I to u puno većoj mjeri (47,4% obitelji u kojima se komunicira romskim jezikom i 82,2% ispitanika koji govore jedan od romskih dijalekata) nego što se na deklarativnoj razini jezik ističe kao prvo identitetsko obilježje (11,1%). U tom smislu i jezik se uspješno kvalificira/potvrđuje kao odrednica romskog identiteta.

Tradicionalna zanimanja, u prvom redu obrti, smatraju se važnom sastavnicom romskog identiteta. U novije vrijeme dolazi do promjena zanimanja: "od tradicionalnih (trgovci konjima, glazbenici, glazbari, košaraši, kovači, izrađivači metli) prema novim (prodaja sagova, starog željeza, tekstila, rabljenih automobila i sl.) bolje prilagođenim potrebama tržišta..." (Posavec, 2002.).

Nestajanje tipičnih ili tradicionalnih romskih obrta (tek 4% ispitanika ističe ih kao važno obilježje) imalo je, osim na identitetski okvir romske populacije, posljedica i na njihovu ukupnu socioekonomsku perspektivu. Ponajviše zbog ekstremno niskoga stupnja naobrazbe, nikakvim drugim zanimanjima nije se uspjelo nadomjestiti izumiranje ovih djelatnosti. Stoga Romi, zbog manjka kvalifikacija, ostaju izvan svake socijalno prihvatljive konkurencije kada je riječ o zapošljavanju. Posljedica koja se očituje kao siromaštvo toliko je kronična da se iz ekonomskog aspekta prelijeva i ugrađuje u sociokulturni identitet. Ona postaje način života.

Izneseni podatci odnose se za uzorak u cjelini. Ipak, ako razdiobu odgovora na ovo pitanje promatramo na županijskim razinama, vide se i neke razlike na koje valja skrenuti pozornost (Tablica 1).

Siromaštvo kao dominantna posebnost romske populacije istaknuto je u šest od osam županija koje su ušle u uzorak. U najvećoj mjeri izraženo je u Varaždinskoj (80%) i Međimurskoj županiji (75%). Za razliku od ostalih županija, u kojima je na prvom mjestu siromaštvo, Istarska i Primorsko-goranska županija ističu se visokim udjelom romskih običaja kao identitetske osnovice romske populacije. Osim ovoga, valja istaknuti i relativno najviše vrednovanje tipičnih obrta u Primorsko-goranskoj županiji (12,4%) te jezika u Brodsko-posavskoj (25%), kao sastavnica romskog identiteta.

Tablica 1.
 Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%)

	Zagreb	Sisačko-moslavačka	Varaždinska	Primorsko-goranska	Brodsko-posavska	Osječko-baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Folklor	19,6	8,5	2,5	19,1	20,0	18,0	28,6	3,3	9,9	13,5
Tipični obrti	5,4	2,1	5,0	12,4	7,0	3,0	1,0	,9	2,8	4,0
Običaji	24,1	9,6	7,5	41,6	11,0	8,0	46,9	6,5	7,0	17,0
Siromaštvo	45,5	64,9	80,0	18,0	33,0	63,0	6,1	74,9	62,0	52,0
Jezik	3,6	13,8	5,0	3,4	25,0	6,0	17,3	11,6	12,7	11,1
Ostalo	1,8	1,1	,0	5,6	4,0	2,0	,0	2,8	5,6	2,5

Navedene iskaze ispitanika usporedili smo s obzirom na spol, dob, mjesto rođenja, radni status i pripadnost dvama romskim dijalektima.

Iz Tablice 2 vidi se da postoji statistički značajna razlika u odgovorima žena i muškaraca, premda je rang odgovora identičan.

Tablica 2.
 Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%), razdioba po spolu

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Muškarci	14,1	5,5	16,6	49,3	11,1	3,4	100
Žene	12,8	2,2	17,5	55,3	10,6	1,5	100

p<0.05

Premda je kod obje skupine na prvom mjestu romskih posebnosti već spomenuto siromaštvo, udio ispitanika unutar ženske skupine koji su tako odgovorili značajno je veći od udjela istomišljenika unutar skupine muškaraca. Vidi se i da je udio žena koje romski identitet povezuju s tipičnim obrtima više nego dvostruko manji od udjela muškaraca koji tako razmišljaju. Može se pretpostaviti da je veći udio žena koje romske zajednice identificiraju sa siromaštvom posljedica njihova položaja u obitelji, zbog kojega su neprestano suočene sa svakodnevnom brigom za

prehranu, odjeću i druge elementarne potrebe brojne obitelji s mnogo malodobne djece. S druge strane, premda se veza sa starim tradicionalnim obrtima očito gubi, čini se da su muški članovi zajednice, koji su tradicionalno bili i nositelji tih obrta i vještina, u većoj mjeri skloni s njima identificirati svoju kulturu.

Statistički značajna razlika na ovom pitanju pokazala se i među skupinama razvrstanim u dobne razrede (Tablica 3).

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
18-29 g.	16,0	4,0	12,6	53,2	13,4	0,8	100
30-39 g.	9,5	3,2	19,8	51,9	12,7	2,8	100
40-49 g.	13,7	6,2	18,6	49,1	6,8	5,6	100
50 i više	15,5	3,1	23,3	48,8	6,2	3,1	100

p<0.05

Tablica 3.

Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%), razdioba po dobi

I ovdje vidimo razlike u odnosu na kategoriju siromaštva, koja se ponajprije očituje u većem izražavanju toga stava kod mlađih generacija (u natpolovičnoj većini kod ispitanika u oba razreda do 39 godina). Riječ je o skupinama koje se nalaze u najvitalnijoj dobi, koje su opterećene problemima roditeljstva, brigom i za mlade i za starije članove zajednice. No ova tablica pokazuje i zanimljive razlike kada je riječ i o ostalim sastavnicama sociokulturnog identiteta. Ako običaje i folklor promatramo kao jedinstvenu kategoriju koja predstavlja romsku tradicijsku baštinu, vidimo da se sklonost identificiranja s tom sastavnicom, za razliku od identificiranja sa siromaštvom – povećava sa starosnom dobi ispitanika. Važnost jezika kao identitetske sastavnice Roma izraženija je, pak, što su ispitanici mlađe životne dobi. Ona je kod najmlađe skupine ispitanika istaknuta dvostruko više nego kod najstarije skupine. Općenito se tako može reći da su mlađi ispitanici skloniji romsku etničku skupinu identificirati po jeziku. Također su, premda u manjoj mjeri, skloniji opisati vlastitu etničku skupinu siromaštvom, dok su je stariji češće karakterizirali tradicijom (običaji, folklor). Istaknuta obilježja Roma ovdje valja tumačiti kao čimbenik razlike spram drugih. Mlađi, kao očekivano otvorenija skupina, razliku spram drugih značajnije od starijih osjećaju u komunikacijskom polju, u jeziku, ali i kroz dramatično iskustvo siromaštva. Činjenica da opis vlastite etničke skupine pomoću tradicijske baštine ima više poklonika među starijima ne umanjuje visoku poziciju (2. u rangu) koju običaji i folklor imaju i za mlađe Rome.

Tablica 4.

Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%), razdioba po mjestu rođenja

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siro- maštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Rodeni u mjestu boravka ili u nekom drugom mjestu u županiji	10,4	3,4	11,8	60,8	11,1	2,6	100
Rodeni drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu	19,2	4,4	27,5	35,2	10,9	2,7	100

p<0.01

Premda je nomadstvo jedna od najmarkantnijih romskih osobina, ne može se zanijekati da su Romi sve manje migracijski aktivni, pa ih danas sve više živi u stalnim naseljima (Štambuk, 2000.) U skladu s tim promjenama u životnom stilu može se očekivati i promjena u odnosu spram mjesta, naselja u kojem žive. Podatak o mjestu rođenja u ovom smo slučaju uzimali kao indikator “ukorijenjenosti” u mjestu. Pretpostavili smo da su ispitanici koji žive u mjestu rođenja ili unutar iste županije po svom načinu života, ali i stavovima, različiti od onih koji su rođeni drugdje, dakle barem jednom su se selili. Dok se kod prve skupine može lakše zamisliti razvijanje osjećaja “zavičajnosti”, za drugu se uvjetno može reći da su “pokretljiviji”, skloniji migracijama. Treba reći da primjenu koncepta zavičajnosti ili “privrženosti mjestu” u istraživanjima romskoga stanovništva treba uzeti vrlo oprezno. Jedan od razloga koji nalažu pozornost jesu i istraživanja koja pokazuju da su mjesta boravka za Rome tek mjesta okupljanja te da se samo mjesto/teritorij ne upisuje u njihov identitet niti može pomoći u razumijevanju njih samih (Theodosiou, 2003.). Uz to, napominjemo da je ovakvu podjelu teško jasno razgraničiti i zbog posebnosti romskoga načina života. “Tradicionalni, nomadski način života još postoji u ponešto izmijenjenom obliku. Često se i ne može govoriti o oštroj granici između nomadskog i sedentarnog načina života, jer dio nomada 'zimuje' na jednom mjestu, a stalno nastanjeni Romi, zbog specifičnog načina zarađivanja, odlaze na duža putovanja i sezonske poslove” (Posavec, 2000.). Zbog navedenih razloga, ovu prigodnu podjelu unutar romske populacije na *starosjedioce* i *došljake* moramo interpretirati vrlo oprezno. Ipak, rezultati su pokazali da ima razloga produbiti istraživanja ovim tragom. Naime, dvije skupine razlikuju se kada je u pitanju način na koji doživljavaju i opisuju romsku populaciju. Kod onih ispitanika za koje smo pretpostavili snažniju “ukorijenjenost” u zavičajno mjesto činjenica siromaštva zasjenila je ostala obilježja skupine. Za razliku od njih, ispitanici za koje smo pretpostavili da su mobilniji i manje

vezani za zavičajno mjesto u značajno većoj mjeri kao romska obilježja vrednuju običaje i folklor. Možemo pretpostaviti da je takav stav kod potonjih posljedica češćega suočavanja s drugim, različitim društvenim pa i kulturnim skupinama, gdje se upravo ovi sociokulturni elementi identiteta ističu kao elementi razlike. Posebno je to vjerojatno kod Roma koji žive ili su živjeli u velikim (hrvatskim ili europskim) gradovima, gdje siromaštvo nije ekskluzivno obilježje jedne skupine, pa se diferenciranje spram drugih odvija i na drugim obilježjima, poglavito onima iz kulturne sfere.

Dok s obzirom na školsku spremu ispitanika nema statistički značajne razlike u ovom pitanju, ona se ipak pokazala kad smo ispitanike podijelili u skupine zaposlenih i nezaposlenih (Tablica 5). Očekivano je u skupini nezaposlenih dominantno opisivanje vlastite etničke skupine “siromaštvom”, dok su kod zaposlenih na prvom mjestu običaji, a i vrednovanje tipičnih obrta dvostruko je češće.

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Zaposleni	15,7	7,2	33,7	28,9	12,0	2,4	100
Nezaposleni	13,2	3,7	15,5	54,3	10,9	2,5	100

p<0.01

Tablica 5.

Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%), nezaposleni i zaposleni

Na koncu, među dvjema “dijalektnim” skupinama također se pokazala statistički značajna razlika na ovom pitanju.

U prvoj su skupini Romi koji govore *romani chib* i koji u najvećoj mjeri karakteristikom Roma drže običaje (zajedno s folklorom tih je odgovora 59,7%). Druga skupina, koja govori *ljimba d' bjaš*, vlastitu etničku skupinu identificira u najvećem postotku (65,2%) sa siromaštvom (Tablica 6).

	Folklor	Tipični obrti	Običaji	Siromaštvo	Jezik	Ostalo	Ukupno
Romani chib	22,1	3,3	37,6	24,9	11,3	0,9	100
Ljimba d' bjaš	8,4	3,5	7,9	65,2	13,0	2,1	100

p<0.01

Tablica 6.

Što po mišljenju ispitanika najbolje opisuje Rome (%), razdioba po dijalektu

Dok odgovori prve skupine ispitanika Rome oslikavaju više kao specifičnu sociokulturnu zajednicu u kojoj je siromaštvo jedna od odrednica, iz odgovora druge skupine vidi se da se Romi doživljavaju u najvećoj mjeri kao socioekonomska skupina koju karakterizira siromaštvo.

Kako bi slika o uspoređenim grupacijama bila donekle jasnija, treba reći da se razlika između ove dvije skupine

proteže i preko “jezične sfere”. Analiza je pokazala da se ispitanici koji pripadaju pojedinoj dijalektnoj skupini statistički značajno razlikuju po vjeroispovijedi, migracijskim navikama (mjerenim temeljem činjenice rođenja, odnosno doseljenja u mjesto) te na koncu i po teritorijalnom razmještanju.

Tablica 6a.
Dijalekt i vjeroispovijed

	Katolička	Islamska	Pravoslavna	Nije vjernik	Ostalo
Romani chib	10,8	84,0	3,3	0,9	0,9
Ljimba d' bjaš	74,1	0,7	17,1	7,6	0,5
p<0.01					

Tablica 6b.
Dijalekt i sklonost migracijama

	Svi su tu od rođenja	Većina je tu od rođenja	Većina se doselila	Svi su se doselili
Romani chib	14,6	47,6	25,6	12,7
Ljimba d' bjaš	56,4	27,0	9,2	7,4
p<0.01				

Tablica 6c.
Dijalekt i teritorijalni razmještaj

	Romani chib	Ljimba d' bjaš
Zagreb i Zagrebačka županija	24,5	1,2
Sisačko-moslavačka	3,3	10,6
Varaždinska	1,4	16,1
Primorsko-goranska	21,1	0,2
Brodsko-posavska	3,8	9,0
Osječko-baranjska	2,8	14,5
Istarska	39,9	-
Međimurska	2,3	38,7
Ostalo	-	9,7
p<0.01		

Na temelju podataka izloženih u Tablicama 6a, 6b i 6c, ove jezične skupine mogu se dodatno razlikovati. Statistički značajno pripadnici dijalektne skupine *Romani chib* pripadnici su islamske vjerske skupine, a najčešće žive u Istarskoj županiji, Zagrebu i Zagrebačkoj županiji te u Primorsko-goranskoj županiji. Može se reći da su skloniji migracijama te da imaju bogatije migracijsko iskustvo. Pripadnici dijalektne skupine *Ljimba d' bjaš* većinom su iz kršćanskoga vjerskog kruga (većina katolici, ali ima i pravoslavaca), a najčešće žive u Međimurskoj županiji, općenito na kontinentalnom dijelu: na području sjeverozapadne Hrvatske, ali i istočne Hrvatske. U ovoj skupini nalazimo da se većina ispitanika i članova njihovih obitelji nije selila, nego živi stalno u mjestu rođenja.

Osobno iskustvo društvenoga položaja: jesu li Romi poštovani?

Društveno poštovanje svakako je jedan od indikatora kojim možemo analizirati socijalnu integraciju ili pak socijalnu isključenost romske populacije u društvu. U ovom slučaju zanimala nas je subjektivna ocjena ispitanika: jesu li, kao Romi, poštovani u društvu. Pitanje im je upućeno izravno, s mogućnošću samo dva odgovora: "da" ili "ne". Unatoč činjenici da je riječ o marginalnoj skupini koja se u mnogim dimenzijama (ekonomska, politička, socijalna) opasno približava granici socijalne isključivosti, većina ispitanika (84,7%) iz osobnog iskustva odgovara da se kao pripadnik romske manjine u društvu osjeća poštovanim (Tablica 7). Udio ispitanika koji osjećaju da društvo poštuje Rome kao posebnu etničku skupinu najveći je u Primorsko-goranskoj županiji (95,6%), a najmanji u Međimurskoj županiji (79%) i Gradu Zagrebu (79,3%).

	Zagreb	Sisačko- moslavačka	Varaždinska	Primorsko- goranska	Brodsko- posavska	Osječko- baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Ne	20,7	17,4	10,0	4,4	12,2	16,0	16,7	21,0	7,4	15,3
Da	79,3	82,6	90,0	95,6	87,8	84,0	83,3	79,0	92,6	84,7

Tablica 7.
Osjećaju li se, kao Romi,
poštovani u društvu? (%)

Procjene poštovanja koje Romi osjećaju u društvu ne razlikuju se statistički značajno ni kod ispitanika različita spola, dobi, mjesta rođenja, zaposlenosti pa ni pripadnika različitih romskih jezičnih (dijalektnih) skupina. No varijabla na kojoj se ipak pokazala statistički značajna razlika o ovom pitanju jest stupanj naobrazbe (Tablica 8).

	Da	Ne	Ukupno
bez škole	87,7	12,3	100
nepotpuna osnovna škola	83,6	16,4	100
završena osnovna škola	86,3	13,7	100
završena srednja škola	71,7	28,3	100

Tablica 8.
Osjećaju li se, kao Romi,
poštovani u društvu, po
naobrazbi (%)

p<0.05

Podatak da ispitanici s većim stupnjem naobrazbe u manjoj mjeri osjećaju poštovanje u društvu, kao i da ispitanici bez škole to poštovanje osjećaju u najvećoj mjeri, nije sasvim paradoksalan. Naime, možemo pretpostaviti da su ispitanici sa završenom srednjom školom upućeni na češće kontakte (bilo one u školi, bilo poslovne ili privatne naravi) s pripadnicima drugih društvenih skupina, pa su i

izloženiji eventualnom izrazu nepoštovanja nego njihovi neobrazovani sunarodnjaci, čija su socijalna iskustva ograničena na pripadnike iste socijalne i etničke skupine. Obrazovaniji ispitanici, treba pretpostaviti, mnogo češće i na više načina dolaze u situaciju da kontaktiraju s pripadnicima neromskih skupina. Stoga, s obzirom na ukupnu obrazovnu strukturu uzorka (17% sa završenom osnovnom i 5,8% sa završenom srednjom školom), ovaj nalaz upućuje na oprez pri interpretaciji tako optimistično izraženoga stava o poštovanju što ga ispitanici kao Romi uživaju u društvu.

Osvrt na vrijednosti

Općenito gledajući, vrijednosti nam pomažu kako bismo se etički, ili u najmanju ruku prikladno, ponašali. Uz njihovu pomoć određujemo što je dobro, a što loše, što je poželjno, a što nepoželjno. Šućur (2000.) smatra kako se kulturna marginalizacija Roma ogleda upravo na razini vrijednosnoga sustava, u vrh kojega nisu prodrle vrijednosti “zapadnjačkoga materijalizma”. Ocjenjujući koliko su im važne pojedine vrijednosti društvenoga i individualnoga života, ispitanici su opisali okvir unutar kojeg se može očekivati i oblikovanje njihova ponašanja, pa i načina života. Ukupno su ocjenjivali 18 čestica (Tablica 9) i za većinu su izjavili da su im “važne”.

Naime, samo je jedna potencijalna vrijednost dobila na razini ukupnog uzorka (srednju) negativnu ocjenu (“*uglavnom nevažno*”), a riječ je o politici. Oko svih ponuđenih vrijednosti ispitanici su se izjasnili ili pozitivno ili negativno, tako da praktički odgovora iz kategorije “*nisam siguran*”, na razini srednje ocjene u ukupnom uzorku – uopće nema. Premda su, osim politike, kod svih vrijednosti srednje ocjene u kategoriji “*uglavnom važno*” ili “*vrlo važno*”, korisno je pogledati i kako su rangirane.

Rezultati prikazani u Tablici 9 upućuju na nekoliko mogućih zaključaka – uporišta na kojima bi mogla započeti priča o poželjnim vrijednostima romske populacije.

Na temelju ocjena, vrijednosti smo podijelili u tri veće skupine. U prvoj su one kojima je pripisana najveća ocjena (5). Oko važnosti zdravlja i djece, kao elementarnih vrijednosti i općih egzistencijalnih uvjeta za život pojedinca i skupine – gotovo postoji konsenzus. Takav stav slaže se s tvrdnjama da je kod romske populacije “naglasak društvenosti na obitelji i užoj rodbinskoj skupini” (Štambuk, 2000.). Visoko rangirani, slijede “sloboda” i “poštenje”, dva koncepta iz etičke sfere. Pa premda nas “sloboda” asocijativno upućuje na tradicionalno nomadski život Roma

	Rang	Ukupno uzorak	Ocjena
Zdravlje	1	4,96	
Djeca	2	4,90	
Sloboda	3	4,85	
Poštenje	3	4,85	
Prijateljstvo	5	4,80	
Ljubav	6	4,72	vrlo važno (5)
Brak	7	4,71	
Rad	8	4,70	
Novac	9	4,69	
Znanje i vještine	10	4,52	
Zaštita okoliša	11	4,49	
Ravnopravnost spolova	12	4,43	
Seksualni život	13	4,40	
Završena škola	13	4,40	uglavnom važno (4)
Slobodno vrijeme	15	4,38	
Vjera	16	4,26	
Nacija	17	3,85	
Politika	18	2,14	uglavnom nevažno (2)

Ponuđeni su bili odgovori: *uopće nije važno* (1), *uglavnom nevažno* (2), *nisam siguran* (3), *uglavnom važno* (4) te *vrlo važno* (5)

Tablica 9.

Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene)

koji se odvija izvan i mimo uobičajenih društvenih institucija i struktura, kvalitetna bi interpretacija zahtijevala daljnje istraživanje uz operacionalizaciju ovih općenitih pojmova. Redom dalje nižu se prijateljstvo, ljubav i brak – vrijednosti kojima se reguliraju međuljudski odnosi u užoj socijalnoj skupini. Sljedeću podskupinu čine rad, novac, znanje i vještine, kao uvjeti ekonomskoga preživljavanja. Premda na začelju najvažnijih, vrijednost “zaštite okoliša” u ovoj skupini izaziva optimizam, osobito iz perspektive rasprave o unapređenju razvitka naselja i lokacija naseljenih Romima.

U drugoj skupini vrijednosti su ocijenjene kao “uglavnom važne”. No u rangu vrijednosti njih ne bi bilo korektno interpretirati kao prioritete. Najznačajniji nalaz iz ove skupine jest činjenica da se “završena škola” našla pri dnu ranga važnosti. Premda nije neočekivan, takav stav upozorava i na dodatne subjektivne (uz one objektivne) zapreke rješavanju jednog od najvećih romskih problema – izrazito neobrazovane populacije. U posebnoj je skupini već spomenuta politika s epitetom “uglavnom nevažnog” aspekta života, što zajedno s niskim rangom koji je zauzela “nacija” govori i o manjku interesa za državne institucije. Ukratko,

biti zdrav, biti slobodan, biti u dobrom obiteljskom okruženju te moći raditi i imati novca – najvažnije su među vrijednostima društvenoga i individualnoga života. S druge strane, potvrđeno je kao manje važno uključivanje u društvene institucije i sustave kao što su “školski sustav, zapošljavanje, prihvaćanje prava i obveza iz postojećih zakonom reguliranih pravila igre” (Štambuk, 2000.). Drugim riječima, manje je važna socijalna integracija.

U ovim ocjenama pokazala se, na nekim vrijednostima, primjenom t-testa, statistički značajna razlika između žena i muškaraca. Djeca, slobodno vrijeme i ravnopravnost spolova dobili su višu srednju ocjenu kod žena, dok su muškarcima važniji brak, ljubav i seksualni život (Tablica 10).

Tablica 10.
Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po spolu

	žene	muškarci
Djeca	4,95	4,86
Ljubav	4,65	4,78
Brak	4,64	4,77
Ravnopravnost spolova	4,52	4,35
Seksualni život	4,11	4,67
Slobodno vrijeme	4,47	4,30
		p<0.01

Statistički značajna razlika pokazala se i usporedbom raznih dobnih skupina. Općenito se može reći da mlađi ispitanici u prosjeku više nego stariji važnim drže ljubav i spolni život, dok stariji višu važnost pridaju djeci, politici i ravnopravnosti spolova (Tablica 11).

Tablica 11.
Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po dobi

	18-29	30-39	40-49	50 i više	
Djeca	4,82	4,95	4,95	4,96	p<0.01
Ljubav	4,78	4,74	4,73	4,50	p<0.05
Znanje, vještine	4,56	4,49	4,63	4,38	p<0.01
Ravnopravnost spolova	4,33	4,46	4,56	4,55	p<0.01
Seksualni život	4,56	4,41	4,45	3,87	p<0.01
Politika	2,01	2,08	2,48	2,24	p<0.05

Provjera razlike među skupinama – od kojih smo jednu uvjetno nazvali “ukorijenjenom u zavičajno mjesto”, a drugu “migracijski aktivnijom” ili “slabije vezanom za mjesto” – također je pokazala neke statistički značajne razlike. U Tablici 12 vidi se u kojim vrijednostima ove dvije skupine pokazuju razliku.

	rođeni u mjestu stanovanja ili u obližnjem mjestu	rođeni drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu
Sloboda	4,82	4,90
Rad	4,65	4,78
Prijateljstvo	4,77	4,86
Politika	2,05	2,27
Nacija	3,78	3,98

p<0.05

Tablica 12.

Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po "jezičnoj skupini"

Podatci pokazuju da Romi koji su "mobilniji" i koji u najmanju ruku imaju iskustvo života u različitim sredinama u prosjeku nešto više vrednuju upravo one vrijednosti koje su povezane sa socijalnom dimenzijom života. Premda je riječ samo o razlici u intenzitetu važnosti, ona nas upućuje i na moguće dublje socijalne razlike u načinu života, ciljevima i aspiracijama između ove dvije skupine.

Još su brojnije vrijednosti na kojima se pokazala statistički značajna razlika među dvjema jezičnim (dijalektnim) skupinama (Tablica 13). Takav nalaz upućuje nas na zaključak kako se, osim na jezičnoj razini, ove skupine, premda tek u intenzitetu, razdvajaju i u pogledu vrijednosne orijentacije. Najveća razlika pokazala se na ocjeni važnosti politike, gdje je u jednoj skupini izražen neutralan, a u drugoj negativan stav. Romi koji govore dijalekt *romani chib* u prosjeku su neodlučni u ocjeni politike, dok pripadnici dijalektne skupine *ljimba d' bjaš* u prosjeku drže kako je politika "uglavnom nevažna" u njihovu životu. Općenito se može reći da pripadnici jezične skupine *romani chib* pridaju više važnosti socijalnim vrijednostima nego njihovi sunarodnjaci koji govore dijalektom *ljimba d' bjaš*. U tom smislu, na njih se vjerojatno može i više računati u pogledu socijalne angažiranosti. Oni su, podsjećamo, i mobilniji, imaju iskustvo života u više životnih sredina, što bi moglo djelovati i na povećanje socijalne osjetljivosti. No zanimljivo je da su, u prosjeku, veću osjetljivost prema "zaštiti okoliša" pokazali Romi koji govore *ljimba d' bjaš*.

	Romani chib	ljimba d' bjaš	
Sloboda	4,94	4,78	p<0.01
Rad	4,82	4,63	p<0.01
Prijateljstvo	4,86	4,73	p<0.01
Zaštita okoliša	4,30	4,51	p<0.01
Ravnopravnost spolova	4,52	4,34	p<0.05
Slobodno vrijeme	4,49	4,21	p<0.01
Politika	2,51	1,97	p<0.01
Vjera	4,48	4,14	p<0.01
Nacija	4,24	3,66	p<0.01

Ponudeni su bili odgovori: *uopće nije važno* (1), *uglavnom nevažno* (2), *nisam siguran* (3), *uglavnom važno* (4) te *vrlo važno* (5)

Tablica 13.

Važnost koju ispitanici pridaju pojedinim vrijednostima društvenoga i individualnoga života (srednje ocjene) – razlika po "jezičnoj skupini"

Način života

Romski način života, po mnogočemu poseban, među najvažnijim je čimbenicima njihova razlikovanja i odvajanja od drugih društvenih skupina. Ta je posebnost dijelom posljedica romskih običaja i tradicije, vrijednosnoga sustava o kojem je već bilo riječi u prethodnom odlomku, ali i objektivnih okolnosti, pa i međuodnosa romske populacije i širega društva u kojem žive. Na ovom mjestu reći ćemo nešto o načinu života Roma u Hrvatskoj na temelju njihove izravne procjene koliko su pojedina obilježja života karakteristična za način života u naselju, samoprocjene više aspekata kvalitete života te spremnosti za migraciju.

Iz Tablice 14 saznajemo kako kod gotovo 2/3 ispitanika postoji svijest o izrazito naglašenoj ugroženosti života zbog onečišćena okoliša. Nasuprot tome, svakodnevni se život doživljava sigurnim, pa se može pretpostaviti kako se ugroženost zbog onečišćena okoliša očekuje više kao dugoročna posljedica života u neprihvatljivu okolišu. Takav nepovoljni životni okvir vjerojatno se nadoknađuje relativno velikim “mogućnostima da se živi po vlastitom izboru”, čime se ostvaruje već iskazana želja za slobodom i njezino visoko vrednovanje. I velika uloga tradicije potvrđuje se u očekivano visokom udjelu, dok je “mogućnost brzog stjecanja dobrog standarda” jedino obilježje koje nije potvrđeno kao tipično za njihova naselja.

Tablica 14.
Karakteristična obilježja načina života u naselju (%)

	Ukupno uzorak		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Ugroženost života onečišćenim okolišem	15,0	21,7	63,3
Siguran svakodnevni život	17,9	33,6	48,5
Mogućnost da se živi po vlastitu izboru	21,0	31,7	47,2
Velika uloga tradicije	23,6	37,2	39,2
Mogućnost da osoba u kratkom roku stekne dobar standard	55,2	22,4	22,4

Razdioba po županijama (tablice u dodatku) pokazuje da je zbog ugroženosti života onečišćenim okolišem stanje osobito alarmantno u naseljima Sisačko-moslavačke, Varaždinske i Brodsko-posavske županije, gdje je udio samo odgovora “izrazito” veći od 80%, pa su to i mjesta koja zahtijevaju najhitnije intervencije kako bi se unaprijedila kvaliteta života u naseljima. Nema statistički značajne razlike u načinu ocjenjivanja ovih karakteristika s obzirom na ispitanike različite naobrazbe i dobi. Značajnost razlike u procjeni pokazala se između žena i muškaraca prilikom ocjene “ugroženosti života onečišćenim okolišem”, gdje su

muškarci u većoj mjeri (67,3% izrazito) upozorili na ovaj problem nego žene (58,6% izrazito). Osim u ovoj dimenziji, kada je riječ o skupinama ispitanika “stariosjedilaca” ili “rođenih u naselju” te onih koji su “doseljeni” – razlika se pokazala i u ocjeni uloge tradicije. Naime, starsosjedinci više od doseljenih upozoravaju na ugroženost onečišćenim okolišem, dok doseljeni u većem postotku naglašavaju ulogu tradicije u životu naselja (Tablica 15).

	Rođeni u mjestu boravka ili u nekom drugom mjestu u županiji			Rođeni drugdje u Hrvatskoj ili u inozemstvu		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	26,6	41,6	31,8	18,5	29,2	52,3
Ugroženost života onečišćenim okolišem	13,0	19,8	67,2	18,9	24,1	57,0

p<0.01

Razlika u ocjeni ovih karakteristika vlastita naselja ima još više kad se ispitanici razdijele u dvije skupine po jezičnom kriteriju (Tablica 16).

	romani chib			ljimba d' bjaš		
	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Uopće ne	Donekle	Izrazito
Velika uloga tradicije	11,7	28,4	59,9	28,4	43,8	27,9
Ugroženost života onečišćenim okolišem	24,0	30,0	46,0	10,8	19,5	69,7
Mogućnost da se u kratkom roku stekne dobar standard	57,1	14,8	28,1	53,4	25,3	21,4

p<0.01

Kao “mjesto razlike” među Romima koji govore različitim dijalektom pojavila se i “mogućnost da se u kratkom roku stekne dobar standard”, koja je – premda u cjelini – mala, ipak nešto izglednija za pripadnike dijalektne skupine *romani chib*. Ipak, dvostruko veći udio ispitanika iz skupine *romani chib* pokazuje da se u njihovim naseljima život odvija tradicionalnije, a i ugroženost onečišćenim okolišem istaknuta je u manjem udjelu. Razlike u odnosu spram tradicije moguće su i zbog povezanosti jezičnih skupina s vjeroispovijedi ispitanika, koja u nekim segmentima, s više ili manje uspjeha, određuje i način života.

Sliku života u romskim naseljima svakako upotpunjuje i ocjena najvažnijih aspekata kvalitete života (Tablica 17).

Tablica 15.

Karakteristična obilježja načina života u naselju (%), po mjestu rođenja

Tablica 16.

Karakteristična obilježja načina života u naselju (%), po dijalektu

Tablica 17.

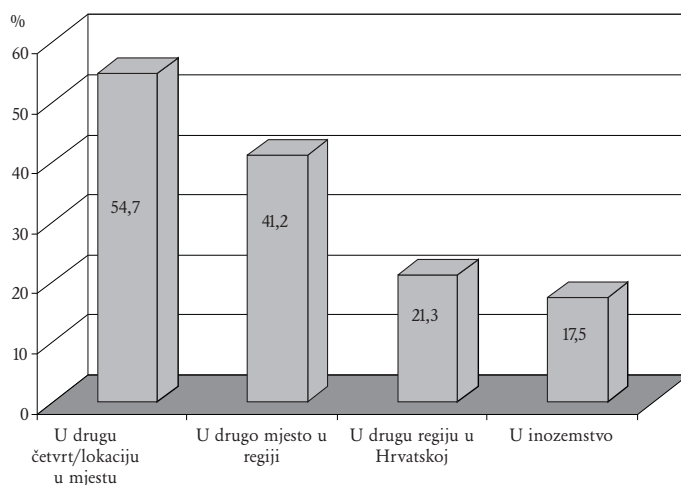
Srednja ocjena pojedinih aspekata kvalitete života

	Zagreb	Sisačko- -moslavačka	Varaždinska	Primorsko- -goranska	Brodsko- -posavska	Osječko- -baranjska	Istarska	Međimurska	Ostalo	Ukupno uzorak
Zdravlje članova obitelji	3,7	3,9	4,0	3,7	3,9	4,1	3,6	3,7	3,6	3,8
Ugled među osobama iz bliže okoline (susjedima, kolegama s posla)	3,9	3,7	3,7	4,2	3,9	4,0	3,8	3,5	3,3	3,7
Prehrana	3,8	3,4	3,7	3,6	3,8	3,7	3,7	3,4	3,4	3,6
Osobno zdravlje	3,3	3,5	3,7	3,5	3,5	3,7	3,6	3,4	3,5	3,5
Životna perspektiva mladih članova obitelji	3,5	3,7	3,8	3,4	3,3	3,4	3,6	3,5	3,5	3,5
Osobna životna perspektiva	3,3	3,2	3,4	3,0	3,2	3,0	3,3	3,1	3,2	3,2
Mogućnost biranja načina života prema vlastitim željama i mjerilima	3,1	2,9	3,6	3,1	3,3	3,4	3,1	3,1	3,1	3,2
Uvjeti stanovanja	2,8	2,6	2,8	2,5	3,3	3,1	2,9	2,7	2,6	2,8
Opće životne prilike u naselju	2,9	2,4	2,4	2,2	3,0	2,9	3,0	2,5	2,7	2,7
Materijalno stanje kućanstva	2,4	2,2	2,6	2,3	2,5	2,5	2,5	2,1	2,2	2,3
Radno mjesto	1,6	1,6	1,8	2,3	1,7	1,8	2,5	1,6	1,3	1,7

Ponuđene su bile ocjene kao u školi: od 1 (nedovoljno) do 5 (odlično)

Zdravlje, ugled, perspektivu, osobnu slobodu – ispitanici su najbolje ocijenili. No više od vrha ovoga popisa zanima nas njegovo začelje. Gledajući od najlošije sastavnice kvalitete života – u ovom slučaju od “radnog mjesta”, preko materijalnoga stanja, uvjeta stanovanja, pa i opće ocjene prilika u naselju – vidi se da se život u romskim naseljima ocjenjuje vrlo niskom ocjenom. I takva ocjena tek se u nijansama mijenja po županijama. Opći je dojam da se živi loše, a najslabije ocijenjen aspekt života (radno mjesto) vjerojatno je i ključ za izlazak iz opisane situacije. Premda se u naseljima u kojima živi njih 92,3% smatra domaćima, a ne došljacima, zbog promjena uvjeta života i rada većina je spremna i na selidbu. No intenzitet spremnosti na promjenu mjesta boravka smanjuje se s povećanjem udaljenosti “novog doma” od mjesta sadašnjega življenja (slika 2), pa sve upućuje na potrebu da se sadašnja naselja i lokacije urede kako bi se približila razini prihvatljiva životnog standarda.

Unatoč općenito pesimističnoj slici, ni u ovom pogledu stanje se ne ocjenjuje “podjednako lošim” u svim podskupinama uzorka. Statistički značajne razlike pokazale su se u svim testiranim skupinama: grupiranjem u dvije dijalektne skupine statistički značajna razlika dobivena je na dva pitanja, pri čemu su u oba slučaja zadovoljniji stanjem pripadnici dijalekta *romani chib*. Oni su zadovoljstvo rad-

Slika 2.
 Jesu li se ispitanici spremni
 odseliti kako bi poboljšali
 uvjete rada i života (%)?

nim mjestom ocijenili prosječnom ocjenom 2, za razliku od pripadnika dijalekta *ljimba d' bjaš*, koji su tu prosječno dali ocjenu 1,7; opće prilike u naselju kod prve skupine dobile su ocjenu 2,80, a kod druge 2,55. Starosjedioci pak višom ocjenom od doseljenika vrednuju osobno zdravlje (3,61 prema 3,33), zdravlje članova kućanstva (3,89 prema 3,57) i materijalni položaj (2,34 prema 2,28). Muškarci su višom ocjenom od žena vrednovali radno mjesto (1,81 prema 1,61), osobno zdravlje (3,64 prema 3,35), osobnu životnu perspektivu (3,32 prema 3,04) i životnu perspektivu mladih (3,60 prema 3,41).

Još je veći broj pojedinosti na kojima se statistički značajno razlikuju ocjene zaposlenih i nezaposlenih (Tablica 18).

	Zaposleni	Nezaposleni
Osobno zdravlje	3,89	3,47
Životna perspektiva mlađih članova obitelji	3,78	3,48
Osobna životna perspektiva	3,53	3,16
Uvjeti stanovanja	3,21	2,76
Materijalno stanje kućanstva	2,79	2,29
Radno mjesto	3,39	1,55

Tablica 18.
 Srednja ocjena pojedinih
 aspekata kvalitete života

Ponuđene su bile ocjene kao u školi: od 1 (nedovoljno) do 5 (odlično)

Zaposleni ispitanici su, očekivano, zadovoljni u svim pojedinostima koje su ocjenjivali, a osobito se to vidi u onima koje su najizraavnije vezane uz radno mjesto i materijalni status. Statistički značajne razlike u ocjeni pokazale su se u najvećem broju pojedinosti (prikazanih u Tablicama 19 i 20) kada smo usporedili ispitanike različite dobi i različitoga stupnja naobrazbe.

Tablica 19.
Srednja ocjena pojedinih
aspekata kvalitete života,
po dobi

	18-29	30-39	40-49	50 i više
Zdravlje članova obitelji	3,95	3,87	3,85	3,00
Mogućnost biranja načina života prema vlastitim željama i mjerilima	3,23	3,13	3,40	2,76
Prehrana	3,65	3,69	3,65	3,08
Osobno zdravlje	4,06	3,48	3,25	2,27
Životna perspektiva mladih članova obitelji	3,62	3,54	3,70	2,95
Osobna životna perspektiva	3,38	3,22	3,23	2,51
Uvjeti stanovanja	2,79	2,90	2,98	2,42
Materijalno stanje kućanstva	2,38	2,36	2,51	1,86
Radno mjesto	1,65	1,75	2,00	1,50

p<0.01

U većini pojedinosti mladost donosi i veći stupanj zadovoljstva, no zanimljivo je da su u slučaju ocjene radnoga mjesta ispitanici u četrdesetim godinama života najzadovoljniji, dok su se približile ocjene najmlađih i najstarijih. S tim je povezana i najveća ocjena zadovoljstva materijalnim stanjem u istoj dobnoj kategoriji (40-49 godina), kao i u slučaju radnoga mjesta. Općenito se može reći da je ta skupina nešto optimističnija od drugih i kada je riječ o životnoj perspektivi mladih, uvjetima stanovanja i mogućnosti da se živi po vlastitu izboru.

Tablica 20.
Srednja ocjena pojedinih
aspekata kvalitete života, po
naobrazbi

	bez škole	nepotpuna osnovna škola	osnovna škola	srednja ško- la
Zdravlje članova obitelji	3,51	3,89	3,90	4,00
Ugled među osobama iz bliže okoline (susjedima, kolegama s posla)	3,63	3,69	3,93	4,11
Prehrana	3,35	3,62	3,74	4,02
Osobno zdravlje	3,02	3,66	3,79	4,04
Životna perspektiva mladih članova obitelji	3,31	3,54	3,73	3,65
Osobna životna perspektiva	2,88	3,25	3,40	3,70
Uvjeti stanovanja	2,58	2,80	3,00	3,36
Materijalno stanje kućanstva	2,12	2,35	2,53	2,76
Radno mjesto	1,57	1,63	2,10	2,26

p<0.01

Iz Tablice 20 vidi se da su pojedinostima u vlastitu životu, u prosjeku, najzadovoljniji obrazovaniji članovi romske populacije. No kako je njih u ukupnom broju vrlo malo, zaključnu ocjenu o kvaliteti života određuju u najvećoj mjeri manje uspješni i manje zadovoljni Romi.

Sociokulturni profil romskoga stanovništva analizirali smo na temelju nekoliko indikatora: identitet, društveni položaj, vrijednosti i kvaliteta života. Premda je nesumnjivo da su Romi specifična društvena skupina, po mnogim obilježjima i načinu života prepoznatljiva u društvu, ipak valja imati na umu da nije riječ o homogenoj sociokulturnoj grupaciji, nego da se unutar romske populacije događaju mnogovrsna raslojavanja. Ovo istraživanje pokazalo je da se ta raslojavanja zbivaju i u kulturnoj sferi, oblikujući tako neke podskupine s posebnim identitetima, načinom života i vrijednostima. Ponekad one nisu sasvim jasno definirane, naprotiv, ostaju natkriljene nezaobilaznim kulturnim specifičnostima koje romska društva oblikuju i razlikuju spram drugih društava. No već je nekoliko analiza kojima smo “načeli” ispod površine, uspoređujući ih po spolu, dobi, naobrazbi, povezanosti s mjestom, pripadnosti jezičnom/dijalektnom krugu – pokazalo da se unutar romske populacije diferenciraju više ili manje različite skupine. O tome bi, svakako, trebalo voditi računa kada se pristupa unapređenju razvoja njihovih naselja.

Nekoliko je velikih problema s kojima se romske zajednice suočavaju i koji posljedično opterećuju sve aspekte života, pa tako i onaj sociokulturni. Objektivno nizak stupanj naobrazbe, koji smanjuje izgleda za zaposlenje i poboljšanje životnoga standarda, nije kod samih Roma prepoznat kao uzrok ili ključ rješenja njihovih problema. Unatoč svemu, na vrijednosnoj ljestvici “završena škola” nalazi se pri samome dnu, a siromaštvo se prihvaća kao obilježje skupine i upisuje se u identitetsku bilancu, gurajući u pozadinu tipična kulturna obilježja Roma kao što su folklor, običaji, jezik, obrti i sl.

Uz siromaštvo, u najvećoj su mjeri skloni svoj način života opisati kao “ugroženost onečišćenim okolišem”, što se dodatno argumentira i niskim stupnjem zadovoljstva uvjetima stanovanja, općim životnim prilikama u naselju, materijalnim stanjem kućanstava i, osobito, radnim mjestom.

Općenita je ocjena, što pokazuje i ova analiza, da tradicionalni sociokulturni identitet Roma blijedi te da se Romi u najvećoj mjeri socijalno legitimiraju i predstavljaju kroz negativna obilježja ili manjkavosti: siromaštvo i ugroženost. U društvu koje se okreću k multikulturalnosti i ohrabrivanju ravnopravnoga *Drugog*, manjak i nedostatak ne mogu dugoročno biti temelj identitetske razlike na kojoj počiva subjektivitet skupine. Za oblikovanje prepoznatljivoga sociokulturnog profila Roma, kao i za revitalizaciju

njihova socijalnog identiteta, ima mnogo više izgleda ako uporište vlastite legitimacije naslone na još uvijek žive sastavnice kulturne baštine. Podsjećamo, gotovo polovica ispitanika smatra da Rome najbolje opisuju njihovi običaji, folklor, jezik, stari obrti. Je li postotak onih koji tako misle velik ili je malen – možda i nije pravo pitanje. On je, svakako, dovoljan da bude uporište optimističnijih razvojnih scenarija za romsku populaciju.